

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2023.3>

ERAZMO ROTERDAMIEČIO LEIDINIAI VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

Emilija Jovaišaitė

SANTRAUKA. Straipsnyje pristatomas Vilniaus universiteto bibliotekos (toliau – VUB) rinkinys – Erazmo Roterdamiečio leidiniai, išleisti XVI–XVIII a. Erazmo veikalų recepcija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nėra ištyrinėta tema. Istoriografijoje užsimenama apie ypatingus atvejus, kurie retai patys tampa tyrimo objektu. Platesnė apžvalga prisidėtų prie gilesnio skaitančiosios visuomenės ir jos kultūros XVI–XVIII a. Lietuvoje pažinimo.

Pagrindinis tyrimo tikslas – atlikti kuo išsamesnę VUB esančių Erazmo leidinių egzempliorių apžvalgą. Analizuojami rinkinio aspektai: leidinių populiarumas, leidimo vietų geografija, savininkų ratas ir skaitymo kultūra. Akivaizdu, kad dauguma egzempliorių priklausė dvasininkijai, o tai lėmė, kad populiariausi buvo teologinės ir filologinės pakraipos Erazmo leidimai. Šiandien geriau žinomos satyros ne tokios gausios, tačiau ilgiau išliko populiarios. Dauguma egzempliorių pasiekė Lietuvą iš vokiškų ir olandiškų leidybos centrų. Lietuvos savininkų katalikiškas profilis lėmė, kad dalis leidinių buvo cenzūruoti, tačiau šie atvejai ne tokie drastiški kaip kitur. Marginalijos byloja apie išsilavinusį Erazmo skaitytojų ratą Lietuvoje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Erazmas Roterdamietis, Vilniaus universiteto biblioteka, skaitymo kultūra, cenzūra, vienuolynų bibliotekos, Johanas Frobenas, XVI–XVIII a.

Works of Erasmus of Rotterdam in Vilnius University Library

SUMMARY. This paper analyses the works of Erasmus of Rotterdam in the collection of Vilnius University Library, printed during the 16th–18th c. Erasmus' reception in the Grand Duchy of Lithuania remains a largely unexplored topic. Historiography only alludes to specific cases so a broader overview would contribute to a deeper understanding of the developments of the reading society of the Grand Duchy of Lithuania.

The aim of this the paper is to provide comprehensive analysis of the variety of titles, geography of Erasmus' publishing, history of ownership and reading culture are explored. As most of the copies in Lithuania belonged to clergy or religious orders, theologically and philologically oriented works were the most popular. Erasmus' satires were not as numerous but more longevous in terms of popularity. Most of the copies reached Lithuania from German and Dutch printers. Predominantly Catholic ownership in Lithuania resulted in cases of censorship, most of which were relatively mild as compared to other Catholic countries. Marginalia suggest an active and engaging reader.

KEYWORDS: Erasmus of Rotterdam, Vilnius University Library, reading culture, censorship, monastic libraries, Johan Froben, 16th–18th c.

Ivadas

Erazmo Roterdamiečio leidinių gausu Lietuvos bibliotekose, bet jų recepcija Lietuvos istoriografijoje mažai tyrinėta. Į lietuvių kalbą išversti Erazmo veikalai ar jų ištraukos¹, Johano Huizingos parengta Erazmo biografija² ir straipsniai, skirti Erazmo asmenybei atskleisti³, tačiau nėra išsamaus tyrimo, skirto humanisto raštų šaltinių masyvui Lietuvoje apžvelgti. Erazmo leidinių egzempliorių Lietuvos bibliotekose analizė gali atskleisti, kuo Erazmo skaitymo istorija Lietuvoje (ne)išskirtinė. Taigi šis tyrimas aktualus, nes pirmą kartą Lietuvoje tiriamas Erazmo leidinių skaitymo reiškinys. Tyrimo objektas – 126 Erazmo leidinių egzemplioriai, esantys Vilniaus universiteto bibliotekos (toliau – VUB) rinkinyje (pasirinktas dėl ypatingos istorinės reikšmės). Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNMMB) ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB) rinkiniai peržiūrėti ir pasitelkti kaip lyginamasis kontekstas. Į tyrimą neįtraukti Erazmo parengti leidiniai, išskyrus Šventojo Rašto ir šv. Jeronimo raštų leidimus. Šie leidimai pasirinkti kaip bent glaustai atspindintys Erazmo kaip leidėjo talentą – jie turėjo didžiausią reikšmę iš visų Erazmo parengtų leidinių. Chronologiškai tyrimas apima XVI–XVIII a. išspausdintus egzempliorius: taip išsitenkama ir LDK chronologinėse ribose, ir atskleidžiama Erazmo recepcijos raida.

Siekiami atsakyti į keturis klausimus (tai lėmė darbo struktūrą). Pirma, kokie Erazmo leidiniai ir jų žanrai buvo populiariausi, kokios galėjo būti to priežastys. Antra, iš kokių leidybos vietų atkeliavo VUB rinkinio egzemplioriai ir kurie jų gali būti laikomi vertingiausiais. Trečia, koks galėjo būti Erazmo leidinių skaitytojų ir savininkų ratas, ar galima daryti išvadas apie šio rato konfesinę, tautinę, socialinę sandarą. Ketvirta, egzempliorių marginalijos leidžia kelti klausimus apie Erazmą skaičiusių žmonių skaitymo kultūrą, įpročius, pasaulėžiūrą ir skirtingų savininkų santykį su nagrinėjamais egzemplioriais. Erazmo knygų egzempliorių defektai ragina atsakyti į klausimą, kokia buvo Erazmo cenzūravimo kultūra Lietuvoje.

Tyrimo tikslas – parengti išsamią VUB esančių Erazmo Roterdamiečio leidinių egzempliorių apžvalgą. Orientuojamasi į išvardytus klausimus ir siekiama apibendrinti, ką tyrimo objektas gali atskleisti apie Erazmo recepciją Lietuvoje. **Tyrimo uždaviniai:**

1. Filosofinė satyra „Pagiriamasis žodis kvailybei“ Merkelio Račkausko išversta dar 1947 m. Vėliau publikuotas D. Dilytės ir L. Valkūno verstos *Colloquia* ir *De libero arbitrio* (in: „Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas (I)“, sud. B. Genzelis, Vilnius, 1984, p. 145–193), taip pat Erazmo 1519 m. rašto laiško Ulrichui fon Hutenui ištraukos (iš rusų k. vertė D. Bartulienė ir N. Rusteikienė) (in: „Vidurinių amžių istorijos chrestomatija: Knyga mokytojams“, sud. V. Stepanova, A. Ševelenka, Kaunas, 1977). Istoriografijos apžvalga pateikiama: J. Huizinga, 2000, p. 219–220, todėl atskirai minimi vertimai į literatūros sąrašą neįtraukti.
2. Š. Cveigas, 1991; J. Huizinga, 2000.
3. V. Bogušis, 1970; J. Jakštas, 1978. Minėtina, kad šie straipsniai skirti tik bendrajai istorinei Erazmo ryšių su Lietuva apžvalgai. Naujausiame straipsnyje (D. Keršienė, 2018) nagrinėjami Erazmo laiškų Žygimantui Senajam turinio ir formos ypatumai.

a) *de visu* peržiūrėti VUB esančio rinkinio egzempliorius; b) informaciją susisteminti; c) pateiktus duomenis išnagrinėti, atsižvelgiant į iškeltus klausimus; d) temišškai ir statistiškai apibendrinus tyrimo rezultatus, pateikti išvadas. Sisteminant šaltinių duomenis ir siekiant išryškinti dominuojančias tendencijas, taikyti statistinis ir lyginamasis metodai.

Tyrime pasitelkti skirtingi šaltiniai. Siekiant atpažinti Erazmo veikalų cenzūravimo ypatybes Lietuvoje, naudotasi trijų skirtingų *Indekso* redakcijų gairėmis⁴, Tarkviniiaus Pekulo vizitacijos⁵ žinute. Cenzūruotų Erazmo tekstų vietos tikslintos remiantis šaltinių vertimais ir publikacijomis⁶. Identifikuojant buvusiai Kražių kolegijai priklausiusius Erazmo leidinių egzempliorius, dabar esančius VUB rinkinyje, pasitelktas Kražių kolegijos knygų sąrašas⁷.

Remtasi Erazmui ir jo aplinkai skirta istoriografija: J. Huizingos parengta Erazmo biografija, Diarmaido MucColloco išleista krikščionybės istorijos studija⁸, kitais šiais temai nagrinėti skirtais straipsniais⁹ ir analogiškais kitų bibliotekų rinkinių tyrimais¹⁰. Tyrinėjant pasitelkta istoriografija, skirta knygų, leidybos ir bibliotekų istorijai ir konkrečiai VUB rinkiniui¹¹ apžvelgti. Ypač buvo svarbios Arvydo Pacevičiaus¹² ir Vytauto Ališausko¹³ studijos, pasitarnavusios kaip įkvėpimo šaltinis ir padėjusios atsakyti į kilu-

- 4 *Index Librorum Prohibitorum, cum Regulis confectis per Patres a Tridentino Synodo delectos, auctoritate Sanctis. D. N. Pij III Pont. Max. Comprobatus. Coloniae, Apud Maternum Cholinum, M. D. LXIII*, [interaktyvus], in: <https://daten.digitalesammlungen.de/0003/bsb00031795/images/index.html?id=00031795&groesser=&fp=193.174.98.30&no=&seite=1>, (2022-09-01); *Index Librorum Prohibitorum, Usque ad totum mense Martii MDCCXVI, Regnante Clemente XI P.O.M., Romae, Typographia Rev. Cam. Apost., 1716. Cum privilegio*, [interaktyvu], in: https://books.google.lt/books?id=yTRIAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, (2022-09-01); *Novus Index Librorum Prohibitorum et Expurgatorum. Pro Catholicis Hispaniarum Regnis editus Auctoritate et iussu Eminnent. ac Reverend. D. D. Antonii Zapata, Hispali: Ex Typographeo Francisci de Lyra*, [interaktyvus], in: #1 - Nouus index librorum prohibitorum et expurgatorum / editus ... - Full View | HathiTrust Digital Library, (2022-09-01).
- 5 *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė ir vertė Liudas Jovaiša, Vilnius: „Aidai“, 1998.
- 6 *The Colloquies of Erasmus*, vol. 1, ed. by M. A. Johnson, London, 1878, [interaktyvus], 0046-01_Bk_SM.pdf (libertyfund.org), (2022-09-01); *Biblija arba Šventasis Raštas. Šeštasis pataisytas ekumeninis leidimas*, Vilnius, 2017; *Šventojo Benedikto regula*, vertė Kęstutis Gražys, Vilnius, 1997.
- 7 *Buvusios Kražių kolegijos knygų sąrašas 1803. 1 dalis, sąrašas*, sud. Darius Antanavičius, Vilnius, 2003.
- 8 D. MacCulloch, 2010.
- 9 C. A. L. Jarrott, 1970; H. Louthan, 2014; V. Sebastiani, 2018; K. Žantuan, 1965.
- 10 V. Sebastiani, 2014.
- 11 L. Vladimirovas, 1979; *Vilniaus universiteto bibliotekos elzeyvrai*, 1994; *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003.
- 12 A. Pacevičius, 2005.
- 13 V. Ališauskas, 2009.

sius klausimus. Ieškant informacijos apie leidėjus ir egzempliorių savininkus¹⁴ pasitelktos įvairios duomenų bazės ir šaltinių sąrašai. Galiausiai, konkrečiais – Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus ar Mikalojaus Kiškos nuosavybės – atvejais pasitelkta su šiais asmenimis susijusi istoriografija¹⁵.

Leidiniai

Pirmame skirsnyje apibendrinama veikalų pavadinimų įvairovė, jų (ne)populiarumo tendencijos skirtingais laikotarpiais. Vertinami išskirtiniai atvejai ir tyrinėjama, kaip priklausymas vienai ar kitai socialinei grupei galėjo lemti skaitymo pasirinkimus. „Populiarumo“ sąvoka vartojama tik su išlyga, kad dabartinė VUB rinkinio sudėtis gali būti atsitiktinė, nulemta įvairių veiksnių, nebūtinai atspindinčių aptariamo laikotarpio tendencijas.

VUB rinkinyje iš viso yra apie 30 skirtingų pavadinimų Erazmo parašytų ar parengtų veikalų. Atliekant tyrimą, dėl patogumo šie veikalai, atsižvelgiant į jų pobūdį, sugrupuoti į keletą grupių. Pirmajai – labiau „filologinei“ – grupei priskirtini Erazmo veikalai, kurių paskirtis – lotynų kalbos, stiliaus ir žinių gryninimas, tobulinimas. Ši grupė didžiausia ir sudaro per 35 proc. VUB esančios Erazmo kolekcijos. „Populiariausias“ leidinys – *Adagia*, Antikos autorių priežodžių ir posakių rinkinys (~14 proc. viso rinkinio). Istoriografijoje *Adagia* vienbalsiai laikytina Erazmo šlovės pradžia¹⁶. Logiška, kad ši leidinių grupė sudaro didelę VUB esančio Erazmo leidinių rinkinio dalį, nes ją galime laikyti „praktiškiausia“ dėl poreikio šiuos leidinius turėti po ranka.

Antrajai – „teologinei“ – grupei priskiriami Erazmo autoriniai veikalai ir laiškai, susiję su XVI a. Bažnyčios gyvenimo klausimais, Erazmo parengti Šventojo Rašto ir šv. Jeronimo raštų vertimai ir leidimai. „Teologinių“ veikalų grupė sudaro per 30 proc. VUB esančio Erazmo leidinių rinkinio. Daugiausia – šv. Jeronimo raštų (~15 proc. viso rinkinio) ir Šventojo Rašto leidimų, dauguma jų išleisti XVI a. Šie leidiniai Lietuvoje buvo skaitomi beveik išimtinai vien dvasininkų¹⁷. Veikalų, išreiškiančių Erazmo nuomonę Bažnyčios ar tikėjimo klausimais, išlikę tik po vieną ar du egzempliorius iš XVI a. I p., tad jų kolekcija laikytina labiau atsitiktine.

14 Leidėjams identifikuoti naudota: *The British Museum* (<https://www.britishmuseum.org/collection/>); *WorldCat Identities* (<http://www.worldcat.org/identities/>); vienuolių – *Monachus* (http://monasch.nazwa.pl/mw19-lt/index.php?title=Strona_g%C5%82%C3%B3wna); kunigų – *Bažnyčios istorijos studijos: Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. II: Adenda et corrigenda*, 2020; jėzuitų – *Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach na Ziemiach Polski i Litwy*, 1996; vilniečių – A. Urbanavičius, 2009; proveniencijų – Nacionalinės bibliotekos dokumentų proveniencijų svetainė (<https://proveniencijos.lnb.lt/apie-svetaine/>).

15 A. Ragauskas, 2004; I. Lukšaitė, 1999; *Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*, 2012.

16 Apie *Adagia* rinkinio svarbą Erazmo karjerai: J. Huizinga, 2000, p. 42, 60; D. MacCulloch, 2010, p. 595.

17 Tendenciją patvirtina ir vienuolynų bibliotekų tyrimai (A. Pacevičius, 2005, p. 170).

Trečioji grupė – *varia* – sudaro 35 proc. VUB rinkinio. Šią grupę galima dalyti į kelis pogrupius. Vieną jų sudaro „pacifistiniai“ veikalai, kurių VUB rinkinyje nėra išlikusių, kitų bibliotekų rinkiniuose jie taip pat nelabai populiarūs¹⁸. Tokią tendenciją galima paaiškinti Lenkijos analogija – dėl geopolitinių priežasčių ten nemėgtas veikalas „Apie karą su turkais“, mažiau mėgti ir „progresyvesni“ Erazmo veikalai¹⁹. Lenkijos veiksnius gali būti svarbus, nes tai vienas iš kelių, kuriuo Erazmo leidiniai pasiekdavo LDK.

Pacifistinės linijos laikėsi ir Erazmo parašyti vadovai: „Krikščionio kario vadovas“ (*Enchiridion militis Christiani*) ir „Krikščionio valdovo vadovas“ (*Institutio principis Christiani*). Lietuviškos „erazmianos“ kontekste *Enchiridion* – išskirtinis atvejis, nes Vilniuje, Jano Karčano spaustuvėje, 1585 m. išėjo vienintelis žinomas ATR už Krokuvos ribų išleistas Erazmo leidinys²⁰. *Enchiridion* nepatenka į tyrinėjamą rinkinį, tačiau minėtinas kaip išskirtinis atvejis ir chronologinis atspirties taškas. VUB rinkinio tendencijos patvirtina, kad abu vadovai buvo populiarūs Lenkijoje ir LDK. Tai galėjo lemti, kad Erazmas Žygimantą Senąjį laikė pavyzdiniu krikščionių valdovu, skyrė jam net du laiškus²¹. Turinio pobūdžiu abu laišakai primena Erazmo kūrinius taikos tema ir patvirtina, kad „humanistų princas“ karalių Žygimantą laikęs pamaldaus krikščionio valdovo etalonu²².

Atskirą pogrupį sudaro trys garsiosios Erazmo satyros, įtrauktos į *Indeksą*: „Pagiriamasis žodis kvailybei“ (*Laus Moriae*), „Apie naudojimąsi ir piktnaudžiavimą liežuvium“ (*Lingua usu ac abusu*) ir „Pašnekesiai“ (*Colloquia*). Šie Erazmo kūriniai neprarado savo aktualumo dėl turinio ir lengvo elegantiško stiliaus²³. *Colloquia* (~11 proc. viso rinkinio) ne tokie populiarūs VUB rinkinyje XVI a. kaip *Adagia*. Nepaisant to, *Colloquia* egzemplioriai chronologiškai pasiskirstę tolygiau. Iš to matyti, kad per du šimtus metų Erazmo auditorijos interesai pakito. Užtikrintas išvadas galima daryti turint omenyje ir LNMMB bei LMAVB rinkinius, kurie šią tendenciją²⁴ paliudija. Mažėjantis lotynų kalbos populiarumas paaiškina ir Erazmo veikalų, skirtų lotynų kalbai tobulinti, retėjimą²⁵. Erazmo veikalus retai imtasi versti, nes dauguma jų buvo klasikinės filologinės tradicijos išraiška. Aptariamame rinkinyje esama tik keleto vertimų į vokiečių ir prancūzų kalbas.

18 Vrublevskių ir Mažvydo bibliotekų rinkiniuose šių egzempliorių galima rasti, tačiau dažniausiai jie čia pakliuvę XX a. iš Rytprūsių bibliotekų.

19 K. Žantuan, 1965, p. 16.

20 Apie *Enchiridion* leidimus Lenkijoje (į Lenkiją autorius įtraukia ir LDK) – K. Žantuan, 1965, p. 15. Vilnietiškas leidimas aprašytas: *XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba*, 2020, p. 79 (trys egzemplioriai saugomi Martyno Mažvydo bibliotekos rinkiniuose).

21 H. Louthian, 2014, p. 20.

22 D. Keršienė, 2018, p. 264–265.

23 J. Huizinga, 2000, p. 75, 82–83, 158–159.

24 Tendencijas aprašo Š. Cveigas, 1991, p. 60–61; J. Huizinga, 2000, p. 171–172.

25 K. Žantuan (1965, p. 3–4) analogišką tendenciją patvirtina Lenkijos kontekste.

Leidimo vietos

VUB rinkinio egzemplioriai atkeliavo iš 23 Europos miestų (4 egzempliorių leidimo vietų identifikuoti nepavyko). Kiek daugiau negu 50 proc. egzempliorių dienos šviesa išvydo 15 vokiškų miestų, Nyderlanduose išleista per 25 proc. egzempliorių. XVI a. vyrauja vokiški, XVII a. – olandiški leidybos centrai. Pirmaujantis leidybos centras – Bazelis, antroje vietoje – Amsterdamas ir Kelnas. Bazelyje išspausdinti Erazmo veikalai sudaro apie 20 proc. VUB Erazmo veikalų rinkinio. Kartu tai ir ankstyviausi VUB rinkinio Erazmo veikalai. Tiek leidinių, tiek ir spaustuvių įvairovė labai didelė – VUB rinkinio egzemplioriai išspausdinti 40 skirtingų leidybos įmonių.

Svarbiausia spaustuve laikytina Frobeno įmonė Bazelyje. Čia Erazmas pats išitraukdavo į savo kūrinių leidybos procesą – rūpinosi maketu ir formatu²⁶. Tai liudija papildomą šioje spaustuvėje išleistų kūrinių vertę. Frobeno spaustuvė Erazmui buvo patraukli dėl aukštos vizualinės ir turinio parengimo kokybės²⁷. Leidiniai kainavo daug, juos įsigyti galėjo tik aukštą knygos parengimo ir leidimo kokybę vertinantys ir pakankamai turtingi asmenys²⁸.

Iš vokiškų miestų kaip produktyvų Erazmo leidybos centrą galima išskirti Leipcigą. XVI a. pagrindinis katalikiškų knygų leidybos centras buvo Kelnas²⁹. VUB rinkinyje nemažai iki XVI a. 3 deš. Kelne išspausdintų egzempliorių. Dominuoja Kelno spaustuvė, priklausiusi Gymnichams³⁰.

Amsterdamo egzemplioriai išleisti 4 skirtingose spaustuvėse. Išskirtina Elzevyrams priklausiusi spaustuvė, garsėjusi mažo formato (*duodecem*) leidiniais³¹. Leidinių apipavidalinimas neišsiskyrė dideliu įmantrumu, tačiau buvo solidus ir lengvai atpažįstamas, „vienodo standarto“³². Simboliška – Elzevyrai negalėjo užmegzti asmeninės pažinties su seniai mirusiu Erazmu, tačiau viename jų spaustuvės ženklų įrašytas devizas *Ne extra oleas* yra viena iš patarlių, kurias Erazmas populiarino *Adagia* rinkiniu³³. Protestantišką Elzevyrų leidyklos pakraipą³⁴, galima manyti, liudija gausesnis Bažnyčios draustų leidinių skaičius. Be Amsterdamo, svarbūs Nyderlandų leidybos centrai buvo Leidenas ir Antverpenas. Populiariausiu Leideno leidėju laikytinas Jonas Maire³⁵,

26 V. Sebastiani, 2014, p. 225; L. Vladimirovas, 1979, p. 210.

27 V. Sebastiani, 2018, p. 50, 51.

28 Apie Frobeno leidinių kainas – ten pat, p. 70–73.

29 L. Vladimirovas, 1979, p. 215–216.

30 Nuo XVII a. pr. Kelne veikusi knygų leidybos įmonė, žr. *The British Museum* (<https://www.british-museum.org/collection/term/AUTH228370>).

31 *Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai*, 1994, p. 9; L. Vladimirovas, 1979, p. 236.

32 *Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai*, 1994, p. 14–16; L. Vladimirovas, 1979, p. 237.

33 *Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai*, 1994, p. 14.

34 L. Vladimirovas, 1979, p. 232.

35 Britų muziejaus biogramoje 1628–1648 m. laikotarpis nurodomas kaip spaustuvės klestėjimo lai-

XVII a. I p. aktyviai veikė Andriejus Klokvijus³⁶. Antverpenas buvo XVI a. I p. populiarus leidimo vieta.

Iš statistinės apžvalgos matyti, kad dominuojantys Erazmo „importuotojai“ buvo vokiški ir Nyderlandų kraštai, tačiau reikėtų išskirti ir Lenkiją, per kurią atkeliavo daugelis šių egzempliorių. VUB rinkinyje yra 3 dviejose skirtingose Krokuvos spaustuvėse išleisti Erazmo leidinių egzemplioriai. VUB rinkinyje yra tik 3 paleotipai, abu išleisti arba Jeronimo Vietoros, arba Motiejaus Scharffenbergo. Pastarojo leidėjo egzempliorius išskirtinis, nes perspausdintas Krokuvoje beveik iš karto, kai tik buvo išleistas Frobeno. Krokuvoje spaustuvės buvo ankstyvas reiškinys. Žvelgiant į tenykščių leidimų istoriją, matyti, kad buvo žengiama koja kojai su Europos spaustuvėmis³⁷. Sąlygiškai mažos Krokuvos spaustuvių įtakos hipotezę galima paaiškinti ne tokiu dideliu ten išspausdintų Erazmo egzempliorių skaičiumi³⁸.

VUB rinkinyje yra Prancūzijoje išleistų Erazmo egzempliorių, pagrindinis centras čia – Lionas. Minėtina, kad rinkinyje nėra nė vieno Erazmo leidinio, išspausdinto Italijoje ar kitur kur Pietų Europoje. Mažą šių leidimų populiarumą galima paaiškinti didoka kaina ir didesniu atstumu.

Skaitytojų ratas

Rekonstruojant Erazmo skaitytojų rato sudėtį, atsižvelgta į informaciją, kurią teikia egzempliorių proveniencijos. Jei išlikęs nuosavybės įrašas su konkrečia įsigijimo data ir vieta, galima daryti pakankamai tiksliai išvadą. Antspaudai ir lipdės, nors svarbūs, dažniausiai tik papildo jau esantį informatyvesnį įrašą, tačiau yra lengviau identifikuojami. Jei neišlikę jokių proveniencijų – antspaudų, lipdžių ar įrašų, bent dalines išvadas apie knygos buvimo vietą ar istoriją galima daryti remiantis marginalijomis. Tiesa, visavertė Erazmo skaitytojų rato Lietuvoje rekonstrukcijai kaip šaltinį reikėtų pasitelkti bibliotekų inventorių – ši užduotis lieka ateities tyrimams.

VUB esančių Erazmo leidinių savininkus galima suskirstyti į kelias dideles grupes. Pirmą grupę sudaro įvairių bendruomenių ir institucijų, pavyzdžiui, vienuolynų ir universitetų, bibliotekos. Antra grupė galima laikyti pavienius asmenis, kuriems priklausė tam tikri egzemplioriai. Dažniausiai tai atskiri dvasininkai (šiuo atveju grupinės ir asmeninės savininkų grupės persidengia), studentai, politinio elito atstovai. VUB rinkinio leidiniai priklausė 11 skirtingų vienuolijų. Daugiausia knygų turėjo jėzuitai ir bernardinai,

kas. Į šiuos chronologinius rėmus patenka ir VUB rinkinio Erazmo leidimai (*The British Museum*, <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG181441>, (2022-08-31)).

36 Britų muziejaus biogramoje 1607–1637 m. laikotarpis nurodomas kaip leidėjo klestėjimo laikas (*The British Museum*, <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG181128>, (2022-08-31)).

37 H. Louthian, 2014, p. 21–23.

38 Lenkijoje Erazmo veikalus spausdino tik vienas miestas, daugiausia tik XVI a. Taigi negausų egzempliorių skaičių ir VUB, ir kitų bibliotekų rinkiniuose galėjo lemti mažos leidybos apimtys.

nemažai pijorai. Po keletą egzempliorių priklausė kartūzams, trinitoriams, bazilijonams, dominikonams, po vieną – Laterano kanauninkams, misionieriams³⁹, cistersams, kapucinams ir keletui neidentifikuotų vienuolynų, veikusių už LDK teritorijų.

Jėzuitiškai aplinkai (įskaitomi ir Vilniaus diecezinės seminarijos rinkinys, ir Kilmingųjų kolegijos biblioteka) galima priskirti net 17 egzempliorių. Į šį skaičių patenka ir privatus knygos⁴⁰ savininkas jėzuitas. Daugiausia Erazmo leidinių (6) turėjo Vilniaus jėzuitai. Po du egzempliorius priklausė Vilniaus universitetui ir naujokynui, po vieną – *Collegium Nobilium* ir šv. Kazimiero profesų namams. *Collegium Nobilium* bibliotekos rinkinyje buvęs *Copia* egzempliorius⁴¹ atkeliavo 1771 m. iš jėzuito Dovydo Pilchovskio bibliotekos. Minėtai institucijai 1770 m. Pilchovskis dovanojo savo knygų rinkinį⁴². Kražių kolegijai priklausė 9 tomai 1565 m. Bazelyje, Frobeno–Episkopijaus spaustuvėje išleistų šv. Jeronimo raštų⁴³. Po vieną knygą turėjo Kauno, Daugpilio ir Oršos jėzuitų kolegijos.

Bernardinams priklausė 11 Erazmo leidinių (iš jų net 8 leidiniai priklausė Vilniaus vienuolynui). Kauno ir Vijos bernardinai turėjo po vieną egzempliorių. Vieno egzemplioriaus, priklausiusio vienuolijai, nepavyko priskirti konkrečiam vienuolynui. Minėtina, kad Vilniaus bernardinams priklausė vienas seniausių Erazmo paleotipų – 1519 m. Jeronimo Vietoro spaustuvėje Krokuvoje išleisti šv. Jeronimo raštai⁴⁴. Šį leidinį vilniečiams bernardinams užrašė Vilniaus katedros kanauninkas Mikalojus Jasinskis⁴⁵. 1778 m. galbūt kaip raritetas Vilniaus bernardinams Vilniaus burmistro⁴⁶ Jono Dubinskio⁴⁷

39 Galima daryti prielaidą, kad Erazmo veikalų misionierių bibliotekoje buvo daugiau, tačiau dėl neišlikusių bibliotekos likimo daugiau veikalų VUB rinkinyje neišliko (A. Pacevičius, 2005, p. 118).

40 *Adagiorum Chiliades Des. Erasmi Roterodami quatuor cum sesquicenturia, ex postrema autoris recognitione: quibus sunt praemissi quator indices locupletissimi tam Adagiorum, quam locorum, tum rerum, ac vocum in hoc opere explicatarum cognituque dignarum. Omnia, si unquam antea, nunc sane accuratissime emendata...*, Bazelis, 1559, in: VUB RSS, II-4034.

41 *Des. Erasmi Roterodami De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo ... Una cum commentariis M. Veltkirchii ...*, Kelnas, [1535–1540], in: Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius (toliau – VUB RSS), BAV 39.10.2.a; taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 155.

42 A. Pacevičius, 2005, p. 119.

43 Egzemplioriai aprašyti – *Buvusios Kražių kolegijos 1803 metų knygų sąrašas*, 2003, p. 10.

44 *Aliquot epistolae divi Eusebii Hieronymi Stridonensis ... ad vitam recte instituendam mire facientes / ac ab Erasmo Roterodamo pristinae integritati restituta*, Krokova, 1519, in: VUB RSS, II-4515; taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 201.

45 Biograma – *Bažnyčios istorijos studijos*, 2020, p. 103–104.

46 Pareigos nustatytos remiantis miestiečių sąrašė išlikusiais dviem informatyvesniais įrašais apie šį asmenį (1768 m. ir 1789 m.) (A. Urbonavičius, 2009, p. 370, 375).

47 *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. xxx.

padovanotas 1541 m. *Colloquia* leidimas⁴⁸. 1533 m. *Adagia* leidimą⁴⁹ Vijos bernardinams 1632 m. dovanojo Mstislavlio vaivada ir šio vienuolyno fundatorius Mikalojus Kiška (vienuolynas funduotas tais pačiais metais, kai dovanoja knyga)⁵⁰. A. Pacevičius pastebi, kad vienuolynų fondacijose retai planuota lėšų bibliotekai steigti ir jai išlaikyti⁵¹. Vis dėlto įrašė atsispindi fundatoriška dvasia – prašoma melstis už knygą dovanojusį žmogų.

Pijorams priklausė 5 egzemplioriai. Galima manyti, kad vertingu laikytą XVI a. vidurio *Adagia* leidimą⁵² 1777 m. Lietuvos pijorų provincijos archyvui dovanojo provincijolas Mykolas Franckevičius⁵³. Visi VUB rinkinyje išlikę kartūzams priklausę egzemplioriai⁵⁴ atkeliavo iš Biarozos vienuolyno bibliotekos. Leidimai vertingi – išleisti 1516 m. Frobeno spaustuvėje. Iš vokiškų marginalijų penktame tome galima daryti prielaidą, kad į vienuolyno biblioteką minėti egzemplioriai pateko prieš tai pabuvoję vokiškuose kraštuose. Porą Erazmo leidinių turėjo dominikonai. Po vieną egzempliorių turėjo Vilniaus Šventosios Dvasios vienuolynas ir naujokynas Paparčiuose.

Kai kurie egzemplioriai priklausė kitokio pobūdžio institucijoms – pasaulietinių bibliotekų (mokymo įstaigų) rinkiniams. Didžioji dalis šių egzempliorių susiję su XIX–XX a. institucijomis.

Dauguma privačių savininkų buvo dvasininkai⁵⁵. Tarpine grandimi tarp pavienių savininkų ir asmenų grupių galima laikyti vienuolius. Kaip matyti iš aptariamo rinkinio, knygas dovanodavo ir paprasti vienuoliai (5), ir provincijolai ar generolai (7). A. Pacevi-

48 *Familiarum colloquiorum formulae*, Lionas, 1541, in: VUB RSS, II-4859; taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 157.

49 *Adagiorum opus Des. Erasmi Roterodami per eundem exquisitiore quam antehac unquam cura recognitum, cui ... accesserunt ferme quinque centuriae ...*, Bazelis, 1533, in VUB RSS, II-4067, taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 152.

50 *Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*, 2012, p. 375.

51 A. Pacevičius, 2005, p. 119.

52 *Adagiorum Chiliades Des. Erasmi Roterodami quatuor cum sesquicenturia, ex postrema auctoris recognitione: quibus sunt praemissi quator indices locupletissimi tam Adagiorum, quam locorum, tum rerum, ac vocum in hoc opere explicatarum cognituque dignarum. // Omnia, si unquam antea, nunc sane accuratissime emendata*, Bazelis, 1599, in: VUB RSS, II-4034.

53 Identifikuota remiantis *Monachus* (http://monasch.nazwa.pl/mw19-lt/index.php?title=Fr%C4%85ckiewicz_Michael_a_s._Joseph_SchP) (2022-08-31).

54 *Omnium operum divi Eusebii Hieronymi Stridonensis tomus primus [et tertius, quartus, quintus] / Des. Erasmi Roterodami ... opera ... emendata ...*, Bazelis, 1516, in: VUB RSS, II-3883; *Omnium operum divi Eusebii Hieronymi Stridonensis tomus secundus [et septimus] / Des. Erasmi Roterodami ... opera ... emendata ...*, Bazelis, 1516, in: VUB RSS, II-1600/1601; *Omnium operum divi Eusebii Hieronymi Stridonensis tomus quintus [et sextus] / Des. Erasmi Roterodami ... opera ... emendata ...*, Bazelis, 1516, in: VUB RSS, II-510; taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 199–200.

55 *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. xix.

čiaus teigimu, nemažai vienuolių turėjo savo asmeninius rinkinius, buvo bibliofilai⁵⁶. Kaip minėta, didelę dalį vienuolynų bibliotekų rinkinių sudarė pačių vienuolių dovanoti leidiniai⁵⁷. Teoriškai vienuoliai negalėjo turėti privataus turto, tad neaišku, kaip vertinti nuosavas vienuolių „bibliotekėles“. A. Pacevičius siūlo knygas kaip dvasinio, o ne materialinio turto suvokimo versiją⁵⁸. Tuo galima abejoti, tad atskiriems vienuoliams priklausiusias knygas tikslingiau vertinti kaip gyvenimo realybės, prasilenkiančios su regulos „teorija“, išdava. Vis dėlto, vienuoliui mirus, knygos tapdavo vienuolyno bibliotekos turtu⁵⁹.

Tarp savininkų esama vyskupo – Merkeliui Giedraičiui priklausė Kražių kolegijos šv. Jeronimo raštų daugiatomis⁶⁰. Tai vienas iš nedaugelio atvejų, kai Erazmo leidinys beveik tiesiai iš spaustuvės galėjo atkelti pas savininką Lietuvoje, nes knygos leidimo metai atitinka Merkelio Giedraičio gyvenimo laikotarpį. Negana to, Giedraičiui, kaip bibliofilui, turėti savo bibliotekoje Erazmo veikalų buvo didelė vertybė. Tai viena iš potencialių krypčių ateities tyrimams.

Tik 3 egzemplioriai priklausė kapitulų nariams ir pareigūnams. Palyginkime – Lenkijoje Erazmo populiarumas tarp politinio elito buvo masinis, tiesa, vienalaikis reiškiny⁶¹. Lietuvoje Erazmas išliko populiariesnis tarp dvasininkijos (analogiška Lenkijai tendencija, tik ten Erazmas buvo populiariesnis tarp aukštesnio rango dvasininkų⁶²). Iš VUB rinkinio proveniencijų ~7 galima laikyti studentiškomis. Tiesa, studentiški į(si)vardijimai nėra „sunorminti“ (kaip dvasininkų ar pareigūnų), tad jų identifikacija sudėtinga.

56 A. Pacevičius, 2005, p. 132–133.

57 Ten pat, p. 134.

58 Išsiskiria benediktinai. Šv. Benedikto reguloje nurodoma, kad vienuoliui negalima turėti „jokio daikto: nei knygos, nei rašomosios lentelės, nei rašiklio“ (Šv. Benedikto regula, 1997, p. 87). Benediktinų atvejis aprašytas – A. Pacevičius, 2005, p. 99–100.

59 Ten pat, p. 127–128.

60 ... *D. Hieronymi Stridonensis Lucubrationes, additis una pseudepigraphis et alienis scriptis ipsius admixtis, in novem tomos, per Desiderium Erasmus Roterodamum digestae, ... [Tomus primus et secundus]*, Bazelis, 1565, in: VUB RSS, II-3111; *D. Hieronymi operum tertius [et quartus] tomus, ... complectens ... una cum argumentis et scholiis Desiderii Erasmi Roterodami [užtušuota]. Operum D. Hieronymi sextus tomus, commentarios in duodecim prophetas quos minores vocant, iuxta untranque translationem continet*, Bazelis, 1565, in: VUB RSS, II-3113; *Operum D. Hieronymi quintus tomus commentarios in Prophetas quos maiores vocant, continet*, Bazelis, 1565, in: VUB RSS, II-3114; *D. Hieronymi operum octavus tomus commentarios in Psalterium habet... D. Hieronymi operum novus tomus, complectens commentarios in Matthaeum et Marcum, et in Divi Pauli epistolas: ...*, Bazelis, 1565, in: VUB RSS, II-3115.

61 Erazmo ir Lenkijos didikų, hierarchų kontaktus aprašo: J. Huizinga, 2000, p. 189; H. Louthian, 2014, p. 20, 32; K. Žantuan, 1965, p. 3, 27.

62 H. Louthian, 2014, p. 24–25; 26.

Lenkijoje svarbi Erazmo skaitytojų grupė buvo Krokuvos miestiečiai⁶³. Vilniaus miestiečiai taip pat užima svarbią vietą LDK. Viename *Copia* egzemplioriuje⁶⁴ klausimų kelia įrašas *Markovius* (turbūt galimas ir kitas skaitymo variantas). Žinome Vilniuje XVI a. 7 deš. miesto burmistro pareigas ėjus Luką Markovičių-Mundijų. Žinant, kad jis buvo aktyvus arijonų veikėjas⁶⁵, nestebintų autoriaus ir leidinio pasirinkimas⁶⁶. Vis dėlto I. Lukšaitė ir A. Ragauskas nurodo lotynišką šio asmens vardo formulę, kuri su VUB egzemplioriaus įvardijimu nesutampa. Neįprastai šiame įrašė nėra jokios nuorodos į pareigybę ar išsilavinimą⁶⁷. Kaip bebūtų, minėtu pavyzdžiu galima remtis siekiant bent numanyti potencialų Erazmo skaitytojų ratą XVI a. Vilniuje.

Iš privačių savininkų išsiskiria kolekcionierius, Lenkų bibliotekos Paryžiuje direktorius, A. Mickevičiaus sūnus Vladislovas Mickevičius⁶⁸. Kaip ir minėtos XIX–XX a. institucijos, šis asmuo VUB rinkinyje reprezentuoja modernų Erazmo skaitytoją.

Skaitymo (ne)kultūra?

Kai kurie Erazmo veikalai buvo įtraukti į Katalikų Bažnyčios uždraustų knygų sąrašą. 1564 m. *Indekso* leidime prie uždraustų leidinių priskiriami *Moria*, *Colloquia*, *Lingua*, *Christiani matrimonii institutio* ir kiti veikalai, „kol nebus parengti atskiri Paryžiaus ar Leveno fakultetų peržiūrėti leidimai“⁶⁹. Iki tol šie veikalai skaitytini įtartinas vietas patikrinus katalikiškų universitetų teologijos fakultetams⁷⁰. Identiškos gairės pateikiamos ir 1716 m. *Indekso* leidime⁷¹. Kontrastingai atrodo ispaniškas 1632 m. *Indekso* leidimas, kur pateikiamas smulkmenišką įvairių Erazmo veikalų leidimų sąrašas, nurodant „valytinas“ vietas⁷².

Iš pavyzdžio akivaizdžiai matyti, kad Pietų Europos kraštų nuotaikos skyrėsi nuo LDK ir Lenkijos atmosferos. Čia išmanantiems asmenims „pavojingų“ knygų cenzūravi-

63 Ten pat.

64 *Des. Erasmi Roterodami De duplici copia verborum ac rerum commentarij duo: multa accessione, novisque formulis locupletati. Addita sunt doctissima commentaria M. Veltkirchij, Oratoriae facultatis in academia Vuittenbergensi, professoris*, Bazelis, 1560, in: VUB RSS, II-3951.

65 A. Ragauskas, 2004, p. 27; I. Lukšaitė, 1999, p. 316.

66 J. Huizinga (2000, p. 180) užsimena, kad Erazmo raštus mėgė anabvistai, D. MucCulloch (2010, p. 602) teigia, kad humanisto pažiūros įkvėpė įvairias konfesinių paribių grupes Europoje.

67 Ten pat.

68 *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. xxvii. V. Mickevičiui priklausė *L'Eloge de la Folie, Composé en forme de Déclamation, par Erasme, Et traduit par Mr. Gueudeville. Avec les Notes de Gerard Listre, Et les belles Figures de Holbein: Le tout sur l'Original de l'Academie de Basle. Nouvelle Edition, revue avec soin, et mise dans un meilleur ordre*, Amsterdamas, 1728, in: VUB RSS, IV-41726.

69 *Caetera vero opera ipsius, in quibus de religione tractat, tamdiu prohibita sint, quamdiu a facultate Parisiensi, vel Lovaniensi expurgata non fuerint (Index Librorum Prohibitorum, 1564, Bild Nr. 31)*.

70 Ten pat.

71 *Index Librorum Prohibitorum*, 1716, p. 118–119.

72 *Novus Index Librorum Prohibitorum et Expurgatorum*, 1632, p. 243.

mo klausimais buvo palikta daugiau sprendimo laisvės. Kelių, daugiausia vienuolynams priklaususių egzempliorių įrašai liudija, kad prieš skaitant minėtus egzempliorius reikėję gauti specialų leidimą. Paparčių dominikonams priklausęs XVI a. pab. *Adagia* egzempliorius⁷³ turi įrašą, kad iš vyresniojo brolio Dominyko gautas leidimas leidinį turėti ir skaityti. Panašiai ir XVIII a. pab. Erazmo raštų leidime⁷⁴ įspėjama, kad šis „niekam, nebent besidžiaugiantiems vyskupo leidimu, neskaitytinas“. Kad *Colloquia* suvokta kaip draudžiamas skaityti kūrinys, liudija ant vieno egzempliorių⁷⁵ viršelio ir titulinio puslapio išlikę įspėjimai *haereticus* ir *cavendus*. Palyginant galima pasakyti, kad Erazmas tokių stiprių apibūdinimų iš privačių skaitytojų susilaukė labai retai.

VUB rinkinyje išlikę keletas cenzūruotų Erazmo leidinių. Viename *Colloquia* egzemplioriuje⁷⁶ cenzūruotas pokalbis apie Tomo Beketo kapo Kenterberyje nesaikingą puošnumą⁷⁷. Kitame egzemplioriuje rašalu užteptos teksto vietos, kur pašnekovės be užuolankų kalbasi apie ikisantuokinius seksualinius ryšius⁷⁸ – panašu, kad skaitytojui minėtos vietos pasirodė pernelyg nepadorios. Kartais sunku suprasti, kaip interpretuoti „grėsmingas“ marginalijas – kai kur gausiai pripiešta kringelių, kryželiu nubrauktos ištišos pastraipos. Ar dėl to kalta neįgudusi ranka, ar aistringas nepasitenkinimas autoriumi, sunku pasakyti.

Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos dokumente aprašyta, kaip Mikalojui Daukšai, turėjusiam Erazmo *Adagia*, liepiama leidinį arba sudeginti, arba nuvežti peržiūrėti jėzuitams⁷⁹. Jėzuitams buvo patikėta peržiūrėti tokius „atsargiai skaitytinus“ tekstus, todėl suprantama, kad su minėtais veikalais jėzuitai turėjo būti susipažinę, gal ir turėti po ranka. Viena bibliotekininko pareigų buvo leidinius (iš)saugoti. Tai, kad buvo rūpinamasi net pavojingais autoriais, liudija Oršos jėzuitams priklausęs egzempliorius⁸⁰, kurio įrašė fiksuojama 1698 m. restauracijos data. Tai vienintelis pavyzdys aptariamame VUB rinkinyje, liudijantis nemodernų knygos restauravimo faktą. Taip pat šis pavyz-

73 [Epitome Adagiorum Desiderii Erasmi Roterodami per Eberhartum], [?], [1572], in: VUB RSS, III-19504.

74 Desiderii Erasmi Roterodami *Colloquia Familiaria, ex recensione et cum notis perpetuis Petri Rabi, Roterod. Accedunt eiusdem Erasmi conflictus Thaliae et Barbariae, Apologia et utilitas colloquiorum nec non Laus Moriae. Editio nova*, Niurnbergas, 1784, in: VUB RSS, BAV C445.

75 Desid. Erasmi Roterod. *Colloquia, cum notis, tertia parte auctioribus, & Indice novo. Accurante Corn. Schrevelio*, Leidenas, 1655, in: VUB RSS, IV-3772.

76 *Familiarum colloquiorum formulae*, Lionas, 1541, in: VUB RSS, II-4859; taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 157.

77 Atpažinta remiantis – *The Colloquies of Erasmus*, 1878, p. 278–279.

78 Ten pat, p. 241–261.

79 *Žemaičių vyskupijos vizitacija*, 1998, p. 111–113.

80 *Apophthegmatum ex optimis utriusque linguae scriptorib. per Des. Erasmus Roterodamum collectorum libri octo*, Bazelis, 1545, in: VUB RSS, II-3927; taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 152.

dys gali padėti „restauruoti“ ir neigiamą jėzuitų ordino reputaciją, susiklosčiusią dėl Erazmo leidinių⁸¹.

Iš aptariamų egzempliorių beveik pusė – apie 45 proc. – turi kokių nors marginalijų. Absoliuti dauguma jų (~71 %) surašyta lotynų kalba. Esama marginalijų lenkų (~9 %), graikų (~7 %) ir rusų (~7 %) kalbomis. Dažnai marginalijos neturi didelės istorinės reikšmės, tačiau prisideda prie skaitymo kultūros pažinimo. Piešiniai, rankos miklumo pratimai, pabrauktos teksto vietos, anotacijos leidžia suvokti, kad skaityti buvo įprasta su plunksna rankoje. Tokį skaitymą skatino ir formatai: knygos turėjo platesnes paraštes, irišanč keli puslapiai buvo paliekami užrašams. Geri leidėjai atsižvelgdavo į skaitytojų poreikius – ne veltui itin vertinti Frobeno leidiniai⁸².

Renesansinė skaitymo kultūra, nors tolydžio individualėjanti, turėjo bendruomeniškumo atspalvį. Tai iliustruoja viename paleotipų⁸³ aptinkamas įrašas, kuriame įvardijama, kad knyga yra „sau ir draugams“. Toks įrašas būdingas knygos kultūrai, kai knyga suvokiama kaip tam tikros bendruomenės bendras turtas⁸⁴, kartu ir (intelektualinio) bendravimo priemonė. Pavyzdžiui, vieno egzemplioriaus⁸⁵ tituliniam puslapyje išlikusi net savotiška įrašų „kova“: vienas skaitytojų išbraukė autoriaus vardą, šalia kita ranka iš naujo užrašytas autoriaus vardas ir sugėdinimas: „Niekingas tas, kas ištrina autoriaus vardą.“⁸⁶ Taisytojo ranka kitame puslapyje parašyta: „Atrodo, kad Roterdamietai prijautė eretikams, bet čia skaitytojas galbūt nieko nesupras.“ Panašu, kad abu skaitytojai buvo katalikai, tačiau skirtingai vertino Erazmą – knyga galėjo tapti skirtingų požiūrių susidūrimo vieta.

Kražių kolegijos bibliotekai priklausiusiam egzemplioriuje⁸⁷ kaip skirtukas įdėtas iš abiejų pusių prirašytas lapas, pagal rašyseną datuotinas XVIII a. II p.–XIX a. I p.

81 Neigiama reputacija numanoma iš istoriografijos. V. Ališauskas užsimena apie kelis jėzuitiškos cenzūros atvejus, kai buvo apgadintas autoriaus vardas ir atvaizdas. Tai atliepia vyravusią nuostatą, kad, ištrynus autorystę, knyga lyg savaime apvaloma (V. Ališauskas, 2009, p. 189). Jėzuitų (kaip pagrindinių cenzūruotojų) įvaizdį formuoja šaltiniuose paliktos žinutės (*Žemaičių vyskupijos vizitacija*, 1998, p. 111–113).

82 V. Sebastiani, 2014, p. 225.

83 *Omnium operum divi Eusebii Hieronymi Stridonensis tomus sextus [et septimus] / Des. Erasmi Roterodami ... opera ... emendata ...*, Bazelis, 1516, in: VUB RSS, II-3888; taip pat aprašyta – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003, p. 199.

84 Ten pat, p. xxxi.

85 *Apophthegmatum ex optimis utriusque linguae scriptoribus, per Des. Erasmus Rot. collectorum, libri VIII quibus in studiosorum gratiam, hac editione adiecimus Indicem copiosissimum, qui tam locorum communium titulos, quam vocum rerumque; scitu dignissimarum notionem suppeditat*, Bazelis, 1558, in: VUB RSS, II-3849.

86 Atvejis anksčiau aprašytas – V. Ališauskas, 2009, p. 187. Pasikliaujama V. Ališausko rašysenų analize.

87 *D. Hieronymi operum octavus tomus commentarios in Psalterium habet: accessit ... Latina. Appendici huic inest quadruplex psalterium, ... postremo Didymi de spiritu sancto librum a Hieronymo versum*, Bazelis, 1565, in: VUB RSS, II-3115.

Vienareikšmiškai galima pasakyti, kad tai juodraščio lapelis. Iš turinio galima spėti, kad knygoje jį paliko mokinys. Taigi biblioteka buvo aktyviai naudojama, o Erasmus keletą šimtmečių po mirties vis dar atsiverčiamas. Be to, lapelis byloja apie sveikinimo ir rašymo kultūrą Lietuvoje.

Išvados

Iš 126 peržiūrėtų VUB rinkinio egzempliorių gausiausi XVI a.–XVII a. I p. išleisti Erazmo teologinės ir filologinės pakraipos raštai. Teologinė ir bažnytinė raštija, esanti VUB rinkinyje, atspindi dvi Erazmo veiklos sritis: autoriaus ir leidėjo. Teologinės pakraipos veikalų grupėje dominuoja Erazmo parengti Šventojo Rašto ir šv. Jeronimo raštų leidimai ir vertimai. Tarp filologinės pakraipos veikalų kaip populiariausią galima išskirti *Adagia*. Ilgainiui populiariausiomis tapo šiandien žinomos satyros, tačiau jos savo gausa VUB rinkinyje neprilygsta kitų leidinių egzemplioriams. Erazmo leidinių vertimų VUB rinkinyje nedaug.

Geografiškai dominuojančiu VUB rinkinio Erazmo leidinių arealu galima laikyti vokiškus ir Nyderlandų miestus. XVI a. dominuoja vokiškoje, o XVII a. (ir iš dalies XVIII a.) – olandiškoje erdvėje išleisti egzemplioriai. Tarp vokiškų miestų išskirtinę vietą užima Bazelis. Pirmaujantys Nyderlandų spausdinimo centrai: Amsterdamas ir Leidenas. VUB rinkinyje nedaug Prancūzijoje išleistų Erazmo knygų, tarp jų populiariausi Liono leidiniai. Svarbiausiu XVI a. Erazmo leidėju galima laikyti Frobeną, kurio leidimai – vertingiausi VUB Erazmo spausdinių rinkinio egzemplioriai. XVII a. Erazmo leidinius VUB rinkinyje reprezentuoja didesnė spaustuvių įvairovė, iš jų galima išskirti Amsterdamo Elzevirų įmonę.

Erazmo leidinius Lietuvoje aktyviausiai skaitė dvasininkai ir vienuoliai. Dauguma savininkų buvo vienuolijos, iš jų daugiausia egzempliorių priklausė jėzuitams ir bernardinams. Erazmo skaitytojai buvo ir aukštesnio rango dvasininkai, ir paprasti kunigai bei vienuoliai. Pasauliečiai skaitytojai buvo tiek politinio elito atstovai, tiek miestiečiai, tiek studentai.

VUB rinkinys neleidžia tvirtinti, kad Erazmo leidiniai, nepaisant jų figūravimo katalikams draudžiamų skaityti knygų indekse, būtų buvę priekabiai cenzūruoti. Griežtos cenzūros atvejai palyginti reti. Lietuvos kontekste jėzuitus galima laikyti pagrindiniais cenzūrinės knygos (ne)kultūros vykdytojais, tačiau konkretūs pavyzdžiai liudija, kad knygomis rūpintasi nepaisant jų „pavojingo“ statuso. Egzempliorių paraščių erdvė galėjo tapti skirtingų skaitytojų diskurso vieta. Įvairūs piešinėliai, skirtukai ir užrašai liudija gyvą skaitytojų santykį su knyga. Marginalijos leidžia pažinti dažniausiai anoniminių skaitytojų kaip asmenį ir nuspėti, kas jam buvo svarbu ar įdomu.

Bibliografija

- XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba, 2020 – XVI a. Lietuvos knygos lenkų kalba. Kontrolinis sąrašas. Mokslo studija. XVII–XVIII a. taisymai ir papildymai, sud. Jolanta Dapkiewicz, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2020.
- Ališauskas V., 2009 – Vytautas Ališauskas, *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2009.
- Bažnyčios istorijos studijos, 2020 – „Bažnyčios istorijos studijos: Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. II: Adenda et corrigenda“, in: *Bažnyčios istorijos studijos XI*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 2020.
- Cveigas Š., 1991 – Štefanas Cveigas, *Erazmo Roterdamiečio triumfas ir tragedija*, Vilnius, 1991.
- Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach na Ziemiach Polski i Litwy*, 1996 – *Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach na Ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, ed. Ludwik Grzebień SJ, Krokua: WAM, 1996.
- Huizinga J., 2000 – Johan Huizinga, *Erazmas*, Vilnius, 2000.
- Jakštas J., 1978 – Juozas Jakštas, „Erazmas Roterdamiėtis ir Žygimantas Senasis“, in: *Aidai*, 1978, nr. 2, p. 66–70, [interaktyvus], in: https://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=190%3A2-vasaris&id=2484%3Ais&option=com_content&Itemid=220, (2022-08-31).
- Jarrott C. A. L., 1970 – C. A. L. Jarrott, „Erasmus’ Biblical Humanism“, in: *Studies in the Renaissance*, 1970, vol. 17, p. 119–152, [interaktyvus], in: <https://www.jstor.org/stable/2857061>, (2022-08-31).
- Keršienė D., 2019 – Dovilė Keršienė, „Canon of the Ruler’s Image-building in the 15th and 16th Centuries in the Epistolary Genre: Cases of the Grand Dukes of Lithuania Vytautas the Great and Sigismund the Old“, in: *Interlitteraria*, 2019, nr. 2, p. 263–277, [interaktyvus], in: <https://doi.org/10.12697/IL.2018.23.2.5>, (2022-08-31).
- Lukšaitė I., 1999 – Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lenkijoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999.
- Louthan H., 2014 – Howard Louthan, „A Model for Christendom? Erasmus, Poland, and the Reformation“, in: *Church History*, 2014, nr. 1, p. 18–37, [interaktyvus], in: <https://www.jstor.org/stable/24533139>, (2022-08-31).
- MacCulloch D., 2010 – Diarmaid MacCulloch, *A History of Christianity. The First Three Thousand Years*, London, 2010.
- Pacevičius A., 2005 – Arvydas Pacevičius, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 m.: dingęs knygos pasaulis*, Vilnius, 2005.
- Ragauskas A., 2004 – Aivas Ragauskas, „Ar Vilniaus burmistras Lukas Markovičius (mirė apie 1584 m.) buvo arijoniškos knygos autorius? Apie vieną svarbią smulkmeną“, in: *Lituanistica*, 2004, nr. 1, p. 27–35, [interaktyvus], in: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367159927864/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, (2022-08-31).
- Sebastiani V., 2014 – Valentina Sebastiani, „Froben Press Editions (1505–1559) in the Holdings of the Centre for Reformation and Renaissance Studies Library: A Brief Survey“, in: *Renaissance and Reformation*, 2014, nr. 3, p. 213–234, [interaktyvus], in: <https://www.jstor.org/stable/43446603>, (2022-08-31).
- Sebastiani V., 2018 – Valentina Sebastiani, *Johann Froben, Printer of Basel, A Biographical Profile of his Editions*, Leiden, 2018.
- Urbanavičius A., 2009 – Agnius Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, Vilnius, 2009.
- Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*, 2012 – *Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*, sud. Aistė Paliušytė, Irena Vaišvilaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.

- Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai*, 1994 – *Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai*, sud. Vidas Račius, Vilnius: Mokslas, 1994.
- Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*, 2003 – *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas*, sud. Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Vladimirovas L., 1979 – Vladimirovas Levas, *Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVIII amžius*, Vilnius, 1979.
- Žantuan K., 1965 – Konstanty Żantuan, „Erasmus and the Cracow Humanists: The Purchase of his Library by Łaski“, in: *The Polish Review*, 1965, nr. 2, p. 3–36, [interaktyvus], in: <https://www.jstor.org/stable/25776600>, (2022-08-31).